

## חומה, גוף, מרחב: פירוז העיר האירופית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה

לפני המאה התשע-עשרה הגדרתה של העיר האירופית הייתה קשורה קשר הדוק לחומותיה. כיוון שהעיר הטרומ-מודרנית נתפשה כגוף פוליטי השוכן במקום מוגן, היה זה תנאי בל-יעבור, שיישוב יהיה מוקף בחומה על מנת שיוכל להיקרא "עיר". כך ורק כך יכולה הייתה העיר להבטיח חוק וסדר בין חומותיה, לגבות מסים מאזרחים וממבקרים, ולהציג בפני העולם את הפריבילגיות המיוחדות לה, את ההיסטוריה שלה ואת כבודה. יאיר מינצקר שואל מה, אפוא, הביא לפירוז – הריסת החומות – בערי מרכז אירופה במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה? כיצד הגיבו על כך בני התקופה? מה חשיבותו של הפירוז להיסטוריה של ערים מסוימות, להתפתחות של מושג העיר באירופה, ולתופעת "המרחב העירוני המודרני" באופן כללי?

### הסברים מקובלים

כיום, במאה העשרים ואחת, איננו מצפים כמובן לפגוש ערים בצורות באירופה. בבואנו לעיר גדולה – ברלין, פריס, אמסטרדם או בריסל – איננו מצפים, שאחד משומרי השער יעצור אותנו בכניסה לעיר, ישאל לפשר מעשינו שם, יבקש לראות את מסמכי הנסיעה שבאמתחתנו, יפשפש בכלינו או יצפה לתשלום כניסה מיוחד – מכס או מסי כניסה ממינים שונים – על מנת לאפשר לנו להמשיך בדרכנו. במאה העשרים ואחת איננו מודאגים עוד שמא לא נגיע לעיר לפני השקיעה, זמן סגירת השערים, דבר שעד לפני כ-200 שנה (ובמקומות מסוימים אף פחות) היה מאלץ אותנו למצוא מקום לינה מחוץ לחומות העיר, בפונדק דרכים או בשדה מתחת לכיפת השמים, בציפייה לפתיחת השערים עם שחר. אנחנו מקבלים כמובנים מאליהם, הן את המציאות והן את הרעיון של העיר הפתוחה.

הרוב המוחלט של ההיסטוריונים של העיר האירופית – למעט יוצאי הדופן היחידים כמעט, – ההיסטוריון האמריקני קרל שורסקה (Schorske) וההיסטוריון הגרמני הנס למברוך (Lehmbbruch) – מקבל גם כן את פירוז העיר האירופית כהתפתחות מובנת מאליה. רבים מההיסטוריונים אלה אינם מזכירים כלל את הריסת החומות כמאורע מכונן בהיסטוריה של העיר וביצירת המרחב העירוני המודרני. אחרים אמנם מזכירים זאת, אך רק בחטף, ובמקום להסביר את הפירוז בפרוטרוט ועל בסיס מקורות ראשוניים, הם נוטים להשתמש בשני טיעונים כלליים לגבי היווצרות העיר המודרנית, שמצליחים רק לערפל את החשיבות שהייתה לפירוז העיר בעיני אותם אנשים שחוו אותו על בשרם.

הראשון והחשוב שבשני הטיעונים האלה, שאפשר לכנותו "סיפר ההתפשטות", מבוסס על התופעה של התפשטות העיר לאזורים סמוכים מאז המאה השמונה-עשרה. מאותה תקופה ואילך רבו מאוד האנשים שהיגרו אל העיר מאזורים כפריים, וערי אירופה החלו לגדול במהירות עצומה, הן מבחינת גודל האוכלוסייה והן מבחינת השטח. התפשטות העיר, מניחים ההיסטוריונים, הביאה לכך, שחומות העיר הישנות כמו "נבלעו" או "נעלמו" בתוך הכרך המודרני הסואן. הסבר מקובל נוסף ל"היעלמות" של חומות הערים באירופה הוא הסבר צבאי בעיקרו. זהו הטיעון השני, ולפיו בשלב כלשהו במהלך העת החדשה המוקדמת, כוח האש של הארטילריה, שהגיע לרמת ביצועים גבוהה במיוחד, הצליח להבקיע את ביצורי הערים, ולכן הם איבדו מחשיבותם ו"נעלמו" עם הזמן.

שני הטיעונים הללו מבוססים על הנחות שגויות, אם כי לא באותה מידה. במחקרים שונים שנעשו בשנים האחרונות נקבע בוודאות, שאין התאמה בין התפשטות עירונית לפירוז. במהלך המאה השמונה-עשרה לא קצב ההתפשטות של העיר לאזורים סמוכים הוא שקבע אם העיר תאבד את

חומותיה אם לאו. בזמן המלחמות בעקבות המהפכה הצרפתית וכיבושי נפוליאון איבדו כל הערים במרכז אירופה את חומותיהן, במזרחה ובדרומה, בלי קשר למספר תושביהן. במרוצת המאה התשע-עשרה היו אלה דווקא הערים המאוכלסות ביותר במרכז אירופה – ברלין ווינה הן שתי דוגמאות מצוינות לכך – שהמשיכו לסגור את שעריהן עם רדת הערב עד למחצית השנייה של המאה, בשעה שרוב הערים הקטנות יותר איבדו את חומותיהן עשורים רבים קודם. כל זאת בניגוד מובהק למצופה מסיפּר ההתפשטות. טיעון זה אינו עומד אפוא במבחן הנתונים העובדתיים.

הטיעון המתבסס על השינויים בטכנולוגיה צבאית בעייתי פחות מסיפּר ההתפשטות, אך גם הוא מחייב שימוש זהיר ובראש ובראשונה הקפדה על דקויות. קביעה בדבר איבוד חשיבותם של ביצורי ערים באופן כללי, בלי לשאול מדוע, מתי ולמה, מתעלמת מאחת הסיבות המרכזיות להריסת החומות, שהייתה קשורה דווקא לחשיבותן בשביל הצבאות הסדירים. יתר-על-כן, חומות העיר בימי-הביניים ובעת החדשה המוקדמת שימשו לצרכים רבים יותר מאשר להגנה צבאית גרידא. הן נבנו במקורן כדי להגן על העיר מפני צבאות עוינים, אך במהלך השנים נוספו להן שימושים רבים אחרים. בשער העיר, למשל, נגבו כמה מהמסים החשובים ביותר, שהבטיחו את קיומה הכלכלי העצמאי של העיר. החומות והביצורים תחמו במקרים רבים את גבול השיפוט של העיר, כך שעבֵרה שנעשתה מחוץ לחומות העיר הובילה לעונש אחר לגמרי מאשר עברה שנעשתה בין החומות. וחשוב לא פחות: החומות נועדו לא רק להגן על העיר מפני צבאות חמושים היטב, אלא הן אף שימשו כאמצעי משטרת למניעת כניסתם לעיר של פרחחים, נוודים או מהגרים לא-רצויים. כך, למשל, ראה זאת אזרח של העיר קובורג (Coburg) בגרמניה בשנות ה-80 של המאה השמונה-עשרה: "חומות העיר של קובורג אמנם אינן מסוגלות להגן על העיר מפני צבאות גדולים. אך לדידנו, הסכנה הנשקפת [לאורח חיינו] מחבורות נוודות של שודדים גדולה הרבה יותר מאשר זו הנשקפת מצבאות של מדינה שכנה" (*Berichtigung eines Aufsatzes im Kiel. Mag. II B. 2St. S. 186 die Thorpolicey in Coburg*) במילים אחרות, הסבר להריסת החומות רק על סמך השינויים בטכנולוגיה הצבאית מתעלם מהצרכים הלא-צבאיים הרבים שמילאו החומות בחיי העיר ומכמה מהסיבות, שבגינן הן המשיכו לאפיין את קו הרקיע העירוני באירופה שנים רבות אחרי שחדלו להגן על העיר מפני מצור וכיבוש.

מלבד זאת, בשני הטיעונים יש כשל משותף ומהותי אף יותר מן החולשות שהוצגו לעיל. שניהם כוללים תדיר את הביטוי "היעלמות החומות"; הווה אומר: חומות העיר פשוט הפסיקו להתקיים בשלב כלשהו, בלי שמישהו עשה משהו בעניין, בלי שמישהו החליט על הריסת החומות, מצא את הכסף לפירוז, כתב, התווכח או הגיב על שינוי כה מהותי ומרחיק לכת. תיאור כזה של "היעלמות החומות" אינו מוצדק משני טעמים, האחד כמותי והאחר איכותי. ראשית, יש לזכור, כי באזורים של דוברי הגרמנית לבד היו למעלה מ-1,200 ערים מוקפות חומה בעת החדשה המוקדמת. בכמה אזורים במרכז אירופה – בבאדן (Baden), שווביה (Swabia) ואלזס (Alsace) לדוגמה – לא היה אפשר ללכת ברגל בקו ישר יותר מארבעה או חמישה קילומטרים (!) בלי להיתקל בחומה של עיר. יתר-על-כן, חומות העיר היו פעמים רבות מבנים מונומנטליים. לעתים, כמו בברלין לדוגמה, הן השתרעו לאורך למעלה מ-15 קילומטר, הגיעו עד לגובה של 12 מטרים ויותר, וכללו לא רק את החומות עצמן, אלא גם מגדלי שמירה, שערים, חפירים, חלקלקות (glacis) ומצודות מסוגים שונים. חומות הערים במרכז אירופה ובמערבה היו בחלקן עתיקות מאוד: רובן נבנו החל מן המאה השתיים-עשרה ואילך, בזמן שבו נוסדו שם רוב הערים; אך ערים רבות הוקפו בחומה עוד בתקופה הרומית, במאות הראשונות לספירה (כמו טרייר [Trier], מיינץ [Mainz] או קלן [Köln], למשל). כאשר מניחים שכל החומות האלה פשוט "נעלמו" יום אחד, זוהי בהכרח טענה חשודה ובעייתית. ואכן, כשאנו בוחנים מקרוב מסמכים מהעת ההיא, אפשר לראות מיד, כי טענות בדבר "היעלמותן הטבעית" של החומות אינן מבוססות כלל וכלל. במאות ארכיונים השתמרו עד היום כמויות עצומות של מסמכים על פירוז ערים, מסמכים שנכתבו בשביל אנשים שונים ובידי אישים שונים – נסיכים, גנרלים ואדריכלים, אך גם איכרים מאזורים סמוכים, חיילים פשוטים וכמובן בני העיר עצמם. אנשים אלה, שלא כמו היסטוריונים בני

זמננו, מעולם לא ראו בפירוז הערים התפתחות מובנת מאליה. הם כתבו והתווכחו, חגגו או התאבלו על כך. והם עשו זאת פעמים רבות בפתוס רב ותוך גילוי רגשות עמוקים כלפי גורלן של החומות וגורלה של העיר.

בעיר ינה (Jena), למשל, שבה כיהן גתה כשר בממשלתו של הדוכס הגדול של ויימאר בתחילת המאה התשע-עשרה, החליט יום אחד המשורר הדגול להרוס חלק קטן של חומת העיר, שחסם את הנוף הנשקף מחלון ספרייתו. מיד כשנודע דבר ההריסה לבני העיר, הם שלחו משלחת לדוכס הגדול ופרשו בפניו את תחינתם, שיעצור לאלתר את "הריסת החומות ואמרות הכבוד" של העיר. הם לא אמרו דבר על התפשטות או על הצורך הצבאי בחומות. גם גתה לא אמר על כך דבר (J. W. von Goethe, *Gespräche*, ed. Woldemar Freiherr von Biedermann, Vol. 8, *Anhang an Goethes Werke*, Leipzig, 1890, pp. 260-261). בני העיר דיברו על "כבוד", אחת מאותן מילות מפתח בתיאורים של פירוז ערים באירופה במעבר לתקופה המודרנית.

במקרים אחרים, תיירים ולא בני העיר הם שכתבו על הפירוז ועל השלכותיו. כך, למשל, בעיר גותה (Gotha, לא הרחק מוויימאר), תיאר נוסע בשנת 1810 את התפעמותו מהשינוי הדרמטי שחל בעיר כתוצאה מפירוזה. לאחר שציפה לראות את ביצורי העיר מרחוק, את החומות והחפיר ומגדלי השערים כפי שחווה אותם רק שנים ספורות קודם, נעתקו המילים מפיו כשניסה לתאר את גותה החדשה: "היה זה כמו השתנתה העיר כולה לבלי הכר, כמו במטה קסם, והפכה ממקום אחד למקום אחר לגמרי", כתב ברשמיו (in *Bemerkungen über die neuen Anlagen und Kunstsammlungen*) p. 756 [1810], *Journal des Luxus und der Moden* 25 (Gotha), הנה, אם כן, מילת מפתח נוספת להבנת פירוז העיר, "קסם", המופיעה תדיר במסמכים בני התקופה.

כדי להבין מדוע טועים ההיסטוריונים המתעלמים מהחשיבות של פירוז העיר ביצירת המרחב העירוני המודרני, יש לציין עובדה אחרונה אך חשובה ביותר. מבחינתם של בני המאה השמונה-עשרה, הגדרתה המרכזית של העיר הייתה קשורה לחומותיה. כמעט בכל מילון או אנציקלופדיה בני הזמן (כך למשל המילונים המפורסמים של האקדמיה הצרפתית במשך כל המאה השמונה-עשרה, האנציקלופדיה המפורסמת של ד'אלמבר [D'Alembert] ודידרו [Diderot] מאמצע המאה, או ספרים רבים במדעי המדינה בגרמניה) נמצא שההגדרה המילונית לעיר הייתה "מקום מוקף חומה". יוהאן היינריך גוטליב פון יוסטי (Justi), למשל, אחד המשכילים החשובים בגרמניה במאה השמונה-עשרה, טען בספרו **כלכלת המדינה** (*Staatswirtschaft*) בשנת 1758, כי "מקום יישוב יכול להיות גדול, מאוכלס מאוד, או יפה במיוחד. אך אם אינו מוקף חומה [...] עדיין איננו יכולים לקרוא לו 'עיר', מפני שהוא חסר אותו סימן-היכר מובהק שהופך מקום יישוב לעיר". אפילו בתחילת המאה התשע-עשרה אפשר למצוא דעות דומות בגרמניה, צרפת וארצות אחרות. גתה, למשל, היה יכול לטעון בעשור הראשון של המאה החדשה, בעקבות גל הפירוז הגדול ששטף את מרכז אירופה במלחמות המהפכה הצרפתית וכיבושי נפוליאון, שאינו יכול לזהות בין כל מקומות היישוב שאיבדו את חומותיהם אפילו עיר אחת לרפואה. עם הריסת חומותיהם, הפסיקו מקומות אלה להיחשב ערים בעיניו, למרות שהבניינים, הכיכרות והרחובות שלהם עמדו על תלם כמימים ימימה. עם הריסת החומות התרחש בעיר דבר-מה דרמטי, בייחוד בעיני אותם אנשים שחוו את הפירוז על בשרם. הם ראו בפירוז, בהריסת החומות, התפתחות מרחיקת לכת, דרמטית, ולעתים קרובות גם טראומטית. כך, לדעתי, גם עלינו לראות זאת, ולא רק דרך הפריזמה, המעוותת לעתים קרובות, של הטיעונים בדבר התפשטות העיר או התפתחות כזו או אחרת בטכנולוגיה צבאית.

### העיר כאורגניזם

כיצד בדיוק יש לבחון ולהבין אפוא את פירוז העיר האירופית מהמאה השמונה-עשר ואילך? מדוע הוא עורר תגובות קיצוניות, מלאות פתוס לפעמים? מדוע השימוש התכוף במילים "כבוד" ו"קסם" בתיאורי הריסת החומות? מה היה מונח על כפות המאזניים לפני הפירוז, בזמנו ואחריו?

בימינו קשה מאוד לדבר בחוגים אקדמיים על העיר בלי לדבר, כמעט באותה נשימה, על מושג המרחב. מאות רבות של ספרים ומאמרים, שהתפרסמו בשנים האחרונות, מוקדשים למרחבים מגדריים, חברתיים, ספרותיים וכיוצא באלה, או שהם מבקשים ללמד כיצד "לקרוא את המרחב", לפרשו או "לבנותו". תופעה זו אופיינית במיוחד לחוקרים – ממקס ובר (Weber), דרך ולטר בנימין (Benjamin) ועד רולן בארת' (Barthes), פרדריק ג'יימסון (Jameson) ואדוארד סו'ג'ה (Soja), המתמקדים בכתיבהם בחקר העיר המודרנית ומתארים אותה כסוג חדש של "מרחב" המגדיר את המודרנה. ההגמוניה של מושג המרחב בחקר העיר היא ביטוי אחד לתופעה רחבה יותר במדעי הרוח, המכונה "המפנה המרחבי".

אבל חשוב מאוד לזכור, שתיאור העיר כסוג של מרחב לא נשמע במאה השמונה-עשרה, ודאי שלא לפני. וכיוון שהמושג איננו מופיע במקורות, צריך למצוא דרך לחשוב על פירוז העיר במונחים שאינם כוללים את המילה "מרחב". בני התקופה נטו לתאר את העיר במונחים אורגניים: העיר, בשבילם, לא הייתה "מרחב" מופשט אלא יצור חי ונושם, "גוף פוליטי" (*corpus politicum*), גוף חי משתי בחינות הקשורות זו בזו. ראשית, העיר נחשבה לאורגניזם חי ונושם כיוון שהייתה גוף כשלעצמה: היו לה ראש (ראש העיר), ומוסדות ממשל או "איברים" שונים – סנאט, מועצת העיר, גילדות, בעלי תפקידים מתפקידים שונים וכיוצא באלה. כאשר אנו משתמשים, אפילו כיום ואפילו בעברית, במושגים כמו "ראש העיר", "פני העיר", "לב העיר" או "חיי העיר", כאשר מדברים על "פריחתה של עיר" (כאילו הייתה צמח) או על דעיכתה (משל הייתה אדם נוטה למות), וכאשר אנו משתמשים במטפורות, כגון "העיר מתעוררת עם שחר" או "מנמנמת בשעת הצהריים", אנו עושים זאת בלי לתת על כך את הדעת, על סמך אותה תפישה טרום-מודרנית של העיר כגוף חי ונושם. דיבור על העיר האירופית של ימי-הביניים והעת החדשה המוקדמת כסוג של מרחב, ולא כאורגניזם, הוא אם כן בעייתי, ועלינו לנהוג בצמד המילים "מרחב עירוני" משנה זהירות. האם למרחב יש "קול", "פנים", "לב" או "ראש"? האם מרחב מתעורר בבוקר ונרדם לעת ערב? האם למרחב יש כבוד שעליו חשוב להגן?

העיר האירופית של העת החדשה המוקדמת הייתה "גוף" או "אורגניזם" במובן נוסף וחשוב. לבני התקופה העיר הייתה גם איבר (*member*) בגוף גדול ממנה. במקרה של ערים קיסריות בגרמניה, למשל, הגוף הפוליטי הכללי היה "הקיסרות הרומית הקדושה של האומה הגרמנית". והקיסרות הייתה כמובן גוף פוליטי מובהק. היו לה ראש – הקיסר – ואיברים שונים: הנסיכים הבוחרים, מדינות ריבוניות, וכמובן ערים חופשיות וקיסריות. לעיר הקיסרית היו אפוא כל אותם סממנים של קורפורציה (מהמילה הלטינית *corpus*, גוף) או "איבר" במסגרת הגוף הפוליטי הכללי של הקיסרות. לעיר הייתה פרסונה או "אישיות" משפטית (העיר הייתה יכולה לתבוע ולהיבצע בבתי-משפט של הקיסרות). לעיר היה קול (במשמעות המילולית, *Stimme*) בהחלטות כלליות של אספת המעמדות הקיסרית (הרייכסטאג). והיה לעיר מקום בהיררכיה החברתית של גרמניה – כמו לכל חבר או "איבר" אחר בקיסרות: היא הייתה יכולה להיות עיר קיסרית, היא הייתה יכולה להיות עיר עם קול פוליטי רק במדינה מסוימת, ובמקרים רבים היא הייתה יכולה להיות עיר עם זכות הצבעה רק במחוז ספציפי בתוך מדינה. ובדיוק באותו אופן שדבר זה היה נכון לכל חבר או "איבר" אחר בקיסרות, גם לעיר היה כבוד, כבוד שעליו היה עליה להגן.

בעולם המנטלי של העת החדשה המוקדמת, העיר – ככל חבר או "איבר" אחר בגוף הפוליטי של האימפריה – הגנה על כבודה וייצגה אותו בעזרת סממנים חיצוניים. אחד ממשפטי המפתח במובן זה הוא הרעיון, שאותו אפשר למצוא כבר בתנ"ך (תהלים יט) ובפירוש מפורסם של תומס אקווינס לספר תהלים, ולפיו *honor consistit in signis exterioribus*: כבודם של אנשים וגופים פוליטיים, כמו כבודו של האלוהים עצמו, מעוגן בסממני החיצוניים. את משמעות הדבר לענייננו אפשר להבהיר באמצעות הכתר הקיסרי, דוגמא שחשיבותה לעניין החומות תתברר עד מהרה. אחרי הכול, מהו כתר של מלך או קיסר? תשובה אחת היא, שכתר הוא עצם גשמי: יש לו משקל, צורה והוא עשוי מחומרים מסוימים.

אך כתר הוא הרבה יותר מחפץ גרידא: הוא מייצג רעיון מופשט, את רעיון המלוכה. מלך זה או אחר עלול למות; אך המלך אינו עובר מן העולם, כי מיד עם מותו של מלך אחד, ההמונים יכולים לקרוא "המלך מת, יחי המלך". הכתר, אם כן, היה עצם מוחשי שייצג רעיון מופשט ולא-נראה. והוא היה יכול לעשות זאת בדיוק כיוון שהכתר, אם לא נחטף או נהרס בדדון, היה יכול להמשיך ולהתקיים, כמו רעיון המלוכה עצמו, לנצח נצחים.

כל זה חשוב לא רק להבנת אחד הסמלים החשובים ביותר באירופה לפני התקופה המודרנית, אלא גם ובעיקר כיוון שהחומות מילאו בחיי העיר תפקיד כמעט זהה לזה של הכתר בחיי המלך או של הקיסר. הן היו עצם מוחשי שייצג רעיון מופשט – החיים, הפריבילגיות, ההיסטוריה והעמידה של אותו גוף של תושבים שכיהן את עצמו בשם "עיר". החומות שימשו "כתר הכבוד" של העיר (מונח שמופיע במסמכים של בני התקופה), ערובה לכך שכל תושבי העיר, כמותם כמלך או כקיסר זה או אחר, עלולים למות ביום מן הימים, אך העיר עצמה, כל עוד חומותיה עומדות על תלן, תוסיף להתקיים. בתיאורים של הקיסרות הרומית הקדושה כגוף פוליטי (Quaternionenadler), החומות הן שסימלו בדרך-כלל את העיר, בשעה שאת הקיסר סימל הכתר (ראו איור בעמ' 11). הדוגמא הטובה ביותר לקשר ההדוק שבין חומות העיר לכתר המלוכה היא אולי העובדה, שכתר הקיסר הרומי הקדוש בכבודו ובעצמו עוצב עוד בימי-הביניים המוקדמים כייצוג של חומותיה של "ירושלים של מעלה" לפי תיאורן בברית החדשה ובספרו של אוגוסטינוס, **עיר האלוהים**. הנה כי כן, החומות, כמותן ככתר, לא היו עצם גשמי גרידא; הן ייצגו באופן פיסי את הרעיון המופשט של העיר, את "כבודה".

אנו יכולים לראות כל זאת בבירור במקרים רבים בעת החדשה המוקדמת. כך, למשל, כאשר מלך, נסיך, בישוף או שגריר חשוב הגיעו לביקור, אותו גוף של תושבים שייצג את העיר קיבל את פניהם בשער העיר: הכמרים בגלימותיהם הארוכות, שומרי השער לבושים מדי חג, ראש העיר ובידיו מפתחות השער הראשי וממלאי תפקידים שונים בחיי העיר, כולם מסודרים לפי סדר הייררכי נוקשה. ואפילו כשהאורח לא היה רם-מעלה, אלא רק אזרח פשוט שחזר לביתו לאחר היעדרות ממושכת, משהו כמעט קסום התרחש במעבר דרך השערים. גתה, בספרו **ייסורי ורתר הצעיר**, מתאר איך גיבורו חוזר לעירו הקטנה לאחר היעדרות ארוכה. ורתר מתקרב לעיר ו"מברך לשלום" את כל המבנים והגנים מחוץ לחומות (אדם מברך לשלום יצורים חיים, כמובן, לא "מרחב"). ומיד בעוברו את שער העיר, הוא מרגיש כמו היה שוב, כאילו במטה קסם, אותו אדם עצמו שהיה בעבר. הנקודה החשובה כאן היא זו: החומות והשערים מילאו שורה ארוכה של תפקידים בחיי העיר – תפקידים צבאיים, משטרתיים, כלכליים וכיוצא באלה. אך הם היו גם הרבה יותר מכך. החומות היו ייצוג פיסי של רעיון מופשט, הרעיון בדבר ההבדל המהותי בין העיר לסביבתה, הרעיון שגבולות העיר תחמו גוף חברתי ופוליטי, שבו לבני העיר היה קול. הן היו, אם תרצו, הגבול הפיסי בין מי שנמנו עם אנשי העיר לבין אלה שמחוצה לה, הזרים.

את כל הדברים שתוארו לעיל – הבעייתיות שבסיפור ההתפשטות, הצורך לתקן את הטיעון הצבאי בנוגע לפירוז הערים, "הקסם" ושאלת הכבוד שיוחסו לנפילת החומות, ותפישת העיר כסוג של גוף חי ונושם – אפשר לראות בבירור במקרים ספציפיים של פירוז ערים במהלך המאה השמונה-עשרה ובזמן מלחמות המהפכה הצרפתית וכיבושי נפוליאון. אם כן, רוב רובן של ערי מרכז אירופה איבדו את חומותיהן, בייחוד באותה תקופה, במעבר החד והדרמטי בין העת החדשה המוקדמת לתקופה המודרנית באירופה.

### מקרה מבחן: פרנקפורט על המיין, 1801-1807

קחו לדוגמא את פירוזו של עיר המסחר המפורסמת פרנקפורט על המיין (Frankfurt am Main). בשנת 1801, למעלה מעשר שנים אחרי פרוץ המהפכה הצרפתית, הייתה עיר חשובה זאת אחת מאותן ערים שסבלו במיוחד מהמלחמה המתמשכת באזוריה המערביים של גרמניה. במשך מאות רבות של שנים קיימה פרנקפורט קשרים נרחבים עם פרבריה, ערים קטנות וכפרים סמוכים, שהיו

כולם חלק מהטריטוריה המוכרת של העיר. אך סמוך לשנת 1800 ובמשך עשורים ספורים נוספים, פרנקפורט עצמה לא התפשטה כלל לאזורים הסמוכים לה ואף איבדה חלק מאוכלוסייתה. תופעה זו הייתה אופיינית במפנה המאות לערים רבות במרכז אירופה, שרבים מתושביהן עברו במהלך המלחמות אל השקט היחסי של אזורים כפריים. במקרה המסוים של פרנקפורט, אם כן, סיפר ההתפשטות אינו מסביר את פירוז העיר כלל וכלל.

במשך שנים אחדות לאחר פרוץ המלחמות של הקואליציה הראשונה נגד צרפת (1792-1797), המשיכה פרנקפורט לנסות להגן על עצמה באמצעות ביצוריה. בדיעבד, קשה אולי להבין את ההחלטה הזאת, שהרי חומותיה של פרנקפורט לא יכלו להגן על העיר בפני צבאותיהן של אוסטריה ופרוסיה, לא כל שכן בפני צבאותיה המהפכניים של צרפת, שמנו מאות רבות של אלפים. ביצורי העיר, כך תיארו זאת אפילו בני התקופה, לא היו מהמעלה הראשונה, ונטעו בלב תושבי העיר רק מראית עין של ביטחון בפני הסערה המתקרבת. הניסיון (הפתטי לעתים) להגן על העיר באמצעות חומותיה נראה בדיעבד כלקוח מימי-הביניים או מתקופת מלחמת שלושים השנה: במסגרת המלחמות שבעקבות המהפכה הצרפתית היה זה ללא ספק ניסיון חסר תכלית צבאית כלשהי. אך כבר כאן אפשר לראות את הבעייתיות של ההסבר הצבאי להריסת החומות. בני העיר הגנו על עצמם בדרך זו לא בגלל שחשבו בהכרח, שחומות העיר יצליחו לעמוד בפני הארטילריה האוסטרית, הפרוסית או הצרפתית, אלא כיוון שבמסגרת תרבותם הפוליטית הם היו חייבים לעשות כן. הגנת העיר הייתה לא (רק) עניין פרקטי-צבאי, אלא גם עניין של כבוד. כמו כל חבר או "גוף" אחר בקיסרות, הייתה זו חובתם של בני העיר לגונן על עצמם במו ידיהם כאשר הותקפו. אפשר להשוות מנטליות זו של אזרחי פרנקפורט סמוך לשנת 1800 לאותם קצינים-ג'נטלמנים בריטים שנקצרו בהמוניהם כאשר הלכו זקופי קומה ובאטיות לעבר קווי הצבא הגרמני ליד נהר הסום (Somme) בצפון צרפת בתחילת יולי 1916, או לפרשי הצבא הפולני שעמדו בפני הבליצקריג (Blitzkrieg) הגרמני בתחילת ספטמבר 1939. בשלושת המקרים הללו המניע לא היה רק "היגיון צבאי" קר, אלא תפישת עולם רחבה הרבה יותר, ולפיה חובה על אדם או קבוצה חברתית להגן על עצמם, גם אם אין בכך היגיון צבאי תועלתני.

אחרי קרוב לעשר שנים רצופות של מאבק, החליטה לבסוף מועצת העיר פרנקפורט להתחיל בהריסת החומות בשנת 1801. ההיגיון הצבאי הקר שכנע בסופו של דבר גם את השמרנים הגדולים ביותר בסנאט ובמועצת העיר פרנקפורט בנחיצות הפירוז. אך אפילו כאן אין לראות בפירוז העיר תוצאה ישירה של חוסר החשיבות הצבאית של החומות. חומות העיר, כך היה הקונסנזוס בפרנקפורט, לא היו חזקות דין להגן עליה מפני אויביה, אך עדיין היו חזקות דין על מנת למשוך צבאות חזקים לפרנקפורט, צבאות שרצו להשתמש בביצורי העיר לצורכיהם הם: להגנה על חייליהם בחודשי החורף הקרים (שבהם לא התקיימה לחימה רציפה באירופה), להגנה על נתיבי אספקה חשובים לכוחות הלוחמים במרכז גרמניה, ולעתים כאמצעי לעכב, ולו לזמן-מה, צבאות עוינים ולאפשר התארגנות נוספת למתקפת נגד (בספרו הידוע **על המלחמה** [Vom Kriege], שפורסם אחרי מות המחבר בשנת 1830, מונה קרל פון קלאוזביץ [von Clausewitz] לא פחות מ-11 סיבות מצוינות מדוע על המדינה להמשיך לתחזק ולבנות ביצורי ערים). הנה כי כן, לא היה זה חוסר התועלת המוחלט של החומות שהביא את הסנאט להורות על הריסתן. הטיעון המרכזי בעד הריסת חומותיה של פרנקפורט היה אחר: המשך קיום הביצורים סיכן את העיר בדיוק כיוון שהחומות הוסיפו להיות חשובות לצבאות סדירים גדולים, חשיבות שרק משכה אותם צבאות שוב ושוב אל פרנקפורט ואל ביצוריה. הגנת העיר בפני מוראות המלחמה, כך הוסכם עתה, תושג בקלות רבה יותר על-ידי הריסת החומות מאשר על-ידי המשך תחזוקן. בעשרות רבות של מקרים במרכז אירופה, נימוקים דומים הם שהביאו לפירוז ערים בידי תושביהן במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה. אך אפילו כאן לא היה סוף פסוק לדיונים במועצת העיר והסנאט בפרנקפורט ובערים אחרות. גם אם הוסכם, אם לצטט סנטור אחד מפרנקפורט, ש"הריסת החומות היא עובדה בלתי-נמנעת", הרי האופן שבו יבוצע הפירוז הוסיף להיות נושא לדיונים רבים במשך השנים הבאות. חשובה במיוחד הייתה הקריאה, בפרנקפורט, כמו גם בערים אחרות, למציאת נוסחה להריסת החומות, שתאפשר עדיין להגן על כבודה ואופייה של

העיר וגם להמשיך את גביית המסים בגבולות העיר ולשמור על חוק וסדר ברחובותיה.

ומה באשר לתגובות התושבים עצמם? מה הם חשבו על משמעות הריסת חומותיה של פרנקפורט? בשנת 1801, עם הריסת מגדל השער הראשון בפרנקפורט, מגדל שכונה "מגדל הגשר" (Brückenturm) על שום שצפה על הגשר המחבר את פרנקפורט עם הפרבר זכסנהאוזן (Sachsenhausen) מעבר לנהר המיין, פרסמה מועצת העיר מעין ספר זיכרון לציון המאורע. בעמוד הראשון של ספר זה הופיע תחריט בשלושה חלקים המתאר את חייו ומותו של מגדל הגשר. בראש העמוד, מעל הכותרת "חיים" (Leben), אפשר לראות את מגדל הגשר "בעודו בחיים", כמוהו ככל איבר אחר באיבריו של אותו גוף חי, העיר. מתחתיו, מופיע תיאור הריסתו של מגדל הגשר, מלווה בכיתוב "מוות" (Tod). הכוונה לא הייתה (יש לקוות) למותו של האיש הצעיר העומד בצורה מסוכנת מתחת לשער המתמוטט, אלא למותו של מגדל הגשר עצמו באותה שנה, 1801. חשוב לציין, כי אנשים רבים גרו בתוך החומות ובשערי העיר עצמם, שהוסבו לעתים קרובות לדירות וחדרי מגורים. הריסת החומות הובילה לשורה ארוכה של תביעות רכוש מצד אותם אנשים שהתגוררו בחומות או בסמוך אליהן. לבסוף, בתחתית העמוד, נראית סצנה מוזרה אך חשובה ביותר: כל שערי העיר ומגדליה, עטויים צעיפי אבל, באים להלווייתו של מגדל הגשר, שמצבתו (Grabmal) מופיעה בתחתית העמוד (Historisches Museum Frankfurt am Main, Grafische Sammlung, C3129g).

באותו ספר זיכרון למגדל השער אפשר למצוא בהמשך קינה עצובה, שאותה שרים שערי העיר לזכר "קרובם" שנפטר זה עתה. אחד משערי העיר הישנים, לדוגמא, שר שורות אלה (בתרגום חופשי לעברית):

Valet will ich dir geben,	שלום, אומר לך,
Freund Brückenturm! Gut' Nacht!	חבר-שער, ולילה טוב.
Du hast dein zähes Leben	ארוכים ימי חיך,
Nun hoch genug gebracht.	הגיעו אל הסוף.
Wir steh'n an deinem Grabe,	עומדים על קברך
Und denken, daß uns spät	נזכור את החיזוי,
Noch zu betreffen habe,	שגם לנו, אחיך,
Daß uns es auch so geht.	גורל דומה צפוי.

שער נוסף מצטרף כעת לזמרה, ומוסיף כמה מילים משלו:

Auch ich muß dich beweinen,	אני, גם כן, חייב
Dein Abschied macht mich weich.	להתאבל על לכתך,
Bald werd' ich auch erscheinen,	אך קרב היום, מהר,
Bei dir in deinem Reich.	בו אצטרף אל ארצך.
Aus diesem Weltgetümmel	חורבות עולם שוקע
Werd' ich mit Freude gehn,	אעזוב בלי מכאוב.
Wer weiß in welchem Himmel,	מי יודע באיזה רקיע
Wir uns einst wiedersehn.	נתראה שנינו בקרוב.

רבים מהמוטיבים המרכזיים המופיעים תדיר בתיאורים של פירוז ערים מופיעים גם כאן: תפיסת העיר ו"איבריה" כגוף חי ונושם והבעת מלנכוליה עמוקה נוכח הריסת השער. ברורה גם כן ההרגשה (שהתבררה כמוצדקת), שהריסתו של מגדל הגשר היא רק צעד מקדים לקראת הריסת חומות העיר כולן. לבסוף נדמה, שאפילו השערים עצמם מבינים, כי הרס החומות הוא חלק מהריסת עולם שלם, עולם שאליו הייתה שייכת העיר הבצורה, על חומותיה, מגדליה ושעריה. מה שהיה מונח על כפות

המאזניים, אם כן, לא היה רק הריסתו של מגדל שער אחד או אפילו של החומות בכללותן, אלא הרס רחב הרבה יותר, הרס של העולם הפוליטי שבו שגשגה העיר הבצורה במשך מאות רבות של שנים.

אפשר להמשיך ולפתח מוטיבים אלה, החוזרים שוב ושוב בתיאורי פירוז ערים, הן בדוגמא של פרנקפורט על המיין והן על בסיס מסמכים מערים אחרות. מדובר כאן לא רק על מסמכי הפירוז עצמם – התוכניות האדריכליות, הוויכוחים במועצות הערים ובין מועצות הערים לאזרחים פשוטים – אלא גם על מכתבים, קטעי עיתונות, שירים, ציורים, ובמקרים מסוימים אפילו יצירות מוסיקליות, שמתארים כולם ובפרוטרוט את הרגשות העזים שחשו בני הזמן נוכח הרס החומות. די להזכיר מכתב אחד מפורסם, הכתוב בידי אמו של גתה (שהייתה אשתו של חבר במועצת העיר פרנקפורט), ובו היא מתארת, כמעט באותן מילים ממש של התייר בגותה שנים ספורות לאחר מכן, כיצד הפירוז של פרנקפורט הוא סוג של "קסם" (Feerey), מהלך, שאילו היה תלוי בקברניטי העיר לבדם, היה מתרחש רק לאחר שובו של המשיח, באחרית הימים (Catharina Elisabetha Goethe, *Briefe an ihren Sohn Johann Wolfgang, an Christiane und August von Goethe*, Stuttgart, 1999, p. 287)

### פירוז, גוף, מרחב

הנה כי כן, ובשונה מתיאורים רבים של היסטוריונים חברתיים וצבאיים שונים המטאטאים את תופעת פירוז הערים מתחת לשטיח ורואים בה התפתחות פשוטה ולא מסובכת, הפירוז עצמו נחוה על-ידי בני התקופה כדבר שאינו טבעי כלל וכלל. הם כתבו והתווכחו על כך, חיברו שירים, מכתבים ולעיתים אף מוסיקה על הפירוז. הם עשו כל זאת כיוון שהם ידעו, בשונה מרוב רובם של ההיסטוריונים בני זמננו, כי כל מה שקשור בפירוז היה דבר-מה גדול הרבה יותר מאשר ההגנה הצבאית על העיר: פירוז העיר משמעותו הייתה פגיעה בכבוד העיר, פגיעה בהיסטוריה שלה, בתרבותה ובצורה שבה העיר גבתה מסים ושמרה על חוק וסדר בין חומותיה.

כעת אפשר גם להתחיל לענות על השאלה למי, לבד מלתושבי העיר עצמה, היה עניין ראשון במעלה בהריסת החומות. היו אלה, כמובן, בדיוק אותם אנשים ומדינות שהתייחסו בחשדנות לפריבילגיה העתיקה של ערי אירופה להקיף עצמן בחומות ולהפגין בכך את "כבודן" ועצמאותן הפוליטית. סקירה סטטיסטית כללית של מיקומן של ערים מפורזות באירופה מהמאה השבע-עשרה ואילך אכן מראה, כי אם ישנה קורלציה מובהקת בין פירוז ערים ותהליכים רחבים יותר באירופה, הרי היא איננה בין פירוז להתפשטות אורבנית או אפילו בין פירוז לשינויים בטכנולוגיה צבאית, אלא בין פירוז לבין עלייתה של תרבות פוליטית חדשה באירופה, שאותה מכנים ההיסטוריונים בדרך-כלל "המלוכה האבסולוטית". במדינות כמו צרפת, פרוסיה ואוסטריה, פירוז הערים החל מוקדם הרבה יותר מאשר במדינות ובמחוזות שבהם לא קמה מלוכה אבסולוטית. נסיכים אבסולוטיים (והדוגמא המפורסמת ביותר היא, כמובן, לואי הארבע-עשר בצרפת), תמיד התייחסו בחשדנות לפריבילגיה העתיקה של העיר להקיף עצמה בחומה, בדיוק כיוון שמשמעותו של נוהג זה הייתה להראות לעולם כולו, כי גוף האזרחים שכינה את עצמו בשם "עיר", ראה עצמו כ"איבר" עצמאי-כמעט של המדינה. הפילוסופיה הפוליטית של המלוכה האבסולוטית, לעומת זאת, ראתה בעצמאות זו סכנה לשלטון "המוחלט" של הנסיך (אם כי היו מקרים יוצאי-דופן של פירוז ערים במדינות חזקות: וינה, למשל, פורזה עשורים רבים לאחר הריסת חומותיהן של רוב הערים במרכז אירופה).

כבר במאה השבע-עשרה הייתה למלוכה האבסולוטית בצרפת תוכנית מסודרת להריסת ביצוריהן של מאות ערים בממלכה, תוכנית שהוגשה בראשונה על-ידי הקרדינל רישלייה (Richelieu) בשנות ה-20 של המאה והגיעה לשיאה עם פירוז של פריס 40 שנה מאוחר יותר (בשנת 1671), בזמנו של לואי הארבע-עשר. בארצות הדוברות גרמנית, שבהן השפעתה של המלוכה האבסולוטית הורגשה הלכה למעשה רק במאה השמונה-עשרה, איננו מוצאים כמעט שום פירוז לפני שנת 1715, ואפילו אחר-כך התרחשה הריסת ביצורי ערים כמעט אך ורק בפרוסיה בתקופת שלטונם של פרידריך הגדול ואביו, ובאוסטריה רק בזמנו של הקיסר האבסולוטי יוזף השני, בשנות ה-80 של המאה. התהליך של פירוז



הערים בגרמניה הגיע לשיאו במהלך מלחמות המהפכה הצרפתית. ערב המהפכה היו עדיין כ-80 אחוזים מעריה של גרמניה מבוצרות, בשעה שבשנת 1815 נותרו רק כשליש מהן מוקפות בחומה. בכל המובנים הללו, חשיבותם של האירועים הפוליטיים עלתה לאין שיעור על חשיבות ההתפשטות של הערים.

המשמעות הפוליטית של פירוז הערים באירופה במעבר מהעת החדשה המוקדמת לתקופה המודרנית חשובה מסיבה נוספת. לפני התקופה המודרנית, כפי שראינו, היו החומות סמל לעצמאותה הפוליטית והמשפטית של העיר, להיסטוריה שלה ולכבודה. במהלך המאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, עם עליית כוחן הצבאי והפוליטי של מדינות חזקות וירידת קרנה של העיר המבוצרת, החלו מדינות שונות (פרוסיה, אוסטריה, צרפת) לאייש את שערי העיר בחייליהן שלהן במקום בבני העיר, ולגבות מסים שנועדו למלא את קופותיהן ולא את אלו של העיר עצמה. כך, גם באותם מקרים שחומותיה של עיר מסוימת לא נהרסו, חשיבותן הסמלית ספגה מכה קשה: מנדבך בהגנתה של העיר, הן הפכו לחלק מביצורי המדינה.

חשיבותו של תהליך זה היא עצומה. לפני התקופה המודרנית, בעולם הקורפורטיבי של ימי-הביניים והעת החדשה המוקדמת, היה זה כמעט היינו הך להיות חסר מקום או להיות חסר זכויות פוליטיות. חומות העיר הביעו רעיון זה באופן פיסי. בין החומות היה אזרח העיר מוגן מבחינה פוליטית, צבאית ומשפטית מפני התערבות חיצונית בענייניו; מחוצה להן הוא היה עלול להיות חסר זכויות כלשהן. עם ההתקדמות בפירוז הערים ועליית כוחן של מדינות טריטוריאליות חשובות, תפישה קדומה זו, בדבר היחס בין זכויות למקום פיסי, עברה מהפכה. מקורן של רוב זכויות הפרט המודרני אינו קשור למקום מגוריו הספציפי של אדם (עיר, כפר וכדומה), אלא לשייכות למסגרת פוליטית רחבה יותר (מדינה, אימפריה, איחוד וכיוצא באלה). לחיות מאחורי חומות גבוהות בעולם המודרני משמעו בדרך-כלל הדרה פוליטית: חיים ללא הגנה, זכויות אזרח או כבוד – ההפך הגמור מהעולם המנטלי של ימי-הביניים והעת החדשה המוקדמת.

בתי-כלא, שנבנו במקורם כמבצרים צבאיים, מדגישים נקודה זו במיוחד. באותה דרך שבה יכלו ערים בצורות בעבר להגן על העיר מפני תוקפנות מבחוץ, כך בתי-כלא יכולים להגן בתקופה המודרנית על החוץ (המדינה) מפני אנשים או קבוצות הסגורים בין החומות. לפיכך, בתי-כלא אלה הם ששמרו באופן פיסי על חומותיהם של הערים הבצורות האחרונות שעוד נותרו במרכז אירופה לקראת סוף המאה התשע-עשרה, בשעה שתפקידן וחשיבותן הסמלית של החומות עברו תהפוכה דרסטית: כך קרה, למשל, בשפנדאו (Spandau, ליד ברלין), לנדסברג (Landsberg, בבוואריה), וטרזיינשטט (Theresienstadt, בצ'כיה) במאה התשע-עשרה ובמאה העשרים. בתקופה המודרנית ערים אלה היו בין המקומות האחרונים ששמרו על הפרדה פיסית בין העיר וסביבתה. אך בשונה מהעבר, הן הפכו למעין תמונת ראי דיסטופית של אותם ערכים שהגדירו את העיר האירופית בימי-הביניים ובעת החדשה המוקדמת: כבוד, חירות, קול פוליטי.

\*\*\*

מה עלינו להסיק מכל זאת? מה הייתה המשמעות של פירוז העיר האירופית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה? כיצד עלינו להבין את מושג הפירוז וכיצד הוא מתקשר עם רעיון המרחב העירוני המודרני? על כך אפשר לתת כמה תשובות הקשורות ביניהן קשר הדוק.

פירוז העיר היה, ראשית כול, מאורע שהתרחש בעיר מסוימת, מאורע שהתרחש "על הקרקע". הריסת החומות הביאה לשינויים מפליגים בפני העיר, שינויים שמפאת קוצר היריעה לא נדונו כאן בהרחבה. פירוז העיר הביא לשינויים מרחיקי לכת באופן שבו נחוותה העיר ממרחק ומקרוב, בדרך שבה העיר גבתה מסים, שמרה על חוק וסדר ברחובותיה, ובאופן שבו קיוותה להגן על עצמה מפני

שנית, פירוז העיר היה דבר-מה שהתרחש לא רק בעיר מסוימת, אלא גם בעיר כמושג. עצם מספרן הרב של הערים שפורזו במהלך המאה השמונה-עשרה ותחילת המאה התשע-עשרה הביא לכך, שהפירוז היה בגדר מהלך כולל, בעל משמעות נרחבת יותר מכל מקרה מסוים. חשוב אף יותר: הגדרתה המילונית של העיר השתנתה מהקצה אל הקצה בעקבות הפירוז. בימי-הביניים ובעת החדשה המוקדמת הגדרה העיר כמקום מוקף חומה, או בשפה תנכ"ית: העיר הוגדרה כ"קריה" (מהמילה "קיר" או חומה). הגדרה זו חדלה להיות תקפה בתקופה המודרנית. ניסיונות רבים ושונים להגדיר את העיר המפורזת נעשו במהלך 200 השנים האחרונות, אך הגדרה פשוטה וקולעת, כפי שהיה הדבר לפני שנת 1800, עדיין לא נמצאה. רוב ההגדרות המודרניות של העיר מסתמכות על גודלה וצפיפות אוכלוסייתה, עובדות יחסיות שאפשר לפרש בפירושים שונים, ולכן אין בהן אותו מאפיין מוחלט (קיומה של חומה) שהגדיר את העיר הטרומ-מודרנית.

תשובה שלישית לחשיבות הפירוז היא, שהיה זה מאורע שהתרחש במדינה מסוימת או בחבל ארץ מסוים, ולא רק בעיר ובמושג העיר. הכוונה כאן, ראשית, היא לכך, שתהליך פירוז הערים היה כה רחב בהיקפו, עד כי אי-אפשר לתארו רק על בסיס מקרה זה או אחר; ושנית, לעתים תכופות פירוז של עיר אחת הביא לפירוז של עיר אחרת, שלמדה מניסיונה של הראשונה וחיקתה את מעשיה. זאת ועוד, כיוון שהקורלציה המובהקת ביותר בין פירוז לתהליכים כלליים באירופה היא בין הריסת חומות לעלייתה של המלוכה האבסולוטית, נקל לראות מדוע יש לנתח תופעה זו לא רק על הקרקע, בעיר מסוימת, אלא גם כחלק מאותם שינויים פוליטיים-תרבותיים (אך לא בהכרח דמוגרפיים או צבאיים-טכנולוגיים) שעיצבו חלקים נרחבים משטחיה של מרכז אירופה מהמאה השבע-עשרה ואילך.

התשובה הרביעית והאחרונה לשאלה בדבר משמעות הפירוז היא גם במידה רבה התשובה החשובה ביותר. ראינו את חשיבות הפירוז לתושבי העיר עצמם, שראו בפירוז סוג של "קסם" ופגיעה בכבוד העיר; ראינו כיצד הריסת החומות לא הייתה רק שבר פיסי בפניה של העיר אלא גם מעין שבר בזמן – התמוטטות של עולם אחד ועלייתו של עולם חדש (כך בפרנקפורט, לדוגמא); וראינו כיצד רעיון הפתיחות היכה שורשים בערים רבות באירופה, לא בהכרח כיוון שתושבי העיר רצו לחיות בעיר פתוחה, אלא כיוון שנאלצו להשלים בלית בררה עם המציאות של מדינות וצבאות חזקים. אם מחברים את כל הטענות הפרטניות האלה אחת לאחת, ומוסיפים עליהן גם את הגדרתו המפורסמת של מקס ובר למודרנה כעולם שאיבד את קסמו (disenchanted), ובו פתיחות היא מילת מפתח והמדינה הביורוקרטית ממלאת את תפקידיהם של הגופים הקורפורטיביים העתיקים של המעמדות השונים, אזי אפשר לראות אולי את המשמעות החשובה ביותר של פירוז הערים בשביל אותם אנשים שחוו אותו בימיהם. הפירוז היה, במהותו, רגע מודרני מכונן, מאורע שהפך את העיר מעיר עתיקה לעיר חדשה. זאת, לא מפני שהעיר הייתה עכשיו גדולה יותר מבעבר, לא בגלל שעברה תיעוש מואץ ולא בגלל שינויים מפליגים בטכנולוגיה צבאית ששינו את פניה. העיר המפורזת הפכה לעיר מודרנית בגלל שהחלה להיות מקושרת עם אותם מושגי מפתח של המודרנה עצמה. האם היה זה אך מקרה, שרעיון "המרחב העירוני" עצמו החל להכות שורשים רק במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, כאשר היה ברור שרוב רובן של ערי אירופה הפכו לערי פרזות ותישארנה כאלה? האם עליית חשיבותו של מושג זה קשורה רק בגודלן הפיסי של ערי המאה החדשה, או שהייתה קשורה גם בעובדה שהעיר, כמקום מוגדר (ומגודר) הפסיקה לבטא את כבודה, את היותה גוף פוליטי נפרד ואת ההבדלים בינה לבין סביבתה בעקבות הפירוז?

**לקריאה נוספת:**

Paul Archambault, "The Analogy of the Body in Renaissance Political Thought", *Bibliothèque d'humanisme et renaissance* 29:1 (1967), 21-53.

Hans Lehmbuch, *Ein neues München: Stadtplanung und Stadtentwicklung um 1800*, Buchendorf: Buchendorfer Verlag, 1987.

Yair Mintzker, *The Defortification of the German City, 1689-1866*, New York: Cambridge University Press, 2012.

Carl Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*. New York: Knopf, 1981.

Max Weber, *The City*, trans. by Don Martindale and Gertrud Neuwirth. Glencoe, IL: Free Press, 1958.